

Лісові екосистеми як чинник збалансованого розвитку агросфери

В.о. завідувача лабораторії агроекологічного лісівництва відділу лісових екосистем та агролісомеліорації Інституту агроекології і природокористування НААН, кандидат сільськогосподарських наук
Чорнобров Олександр Юрійович

Курси підвищення кваліфікації ІАП НААН, 12 жовтня 2023 року

Ліси світу

- ▶ Загальна площа лісів становить 4,06 млрд. га (31% від площі суходолу)
- ▶ Близько 34 % світових лісів є природними та мало порушеними (в яких відсутні чітко виражені ознаки антропогенної діяльності, а екологічні процеси суттєво не порушені)
- ▶ Площа лісів постійно скорочується: згідно з оцінками ФАО за період 1990-2020 рр. було вирубано 420 млн. га лісів, відповідні землі було переведено в інші види використання.
- ▶ Найбільше зменшення площі протягом 2010-2020 рр. було зафіксовано в Південній Америці та Африці, в той час як у Європі та деяких регіонах Азії спостерігався чистий приріст лісових площ

Ліси світу

- ▶ В лісах зосереджена основна частина світового біорізноманіття видів суходолу
- ▶ В лісових екосистемах мешкає близько 80% видів земноводних, 75% птахів і 65% ссавців.
- ▶ Близько 60% всіх судинних рослин зростає в тропічних лісах
- ▶ Загальний запас вуглецю в лісах оцінено в 662 Гт (станом на 2020 р.), що в середньому становить 163 т на 1 га
- ▶ Близько 45% запасів вуглецю в лісових екосистемах міститься в ростучій біомасі, 45% - в органічних речовинах ґрунту, 10% - в мертвій деревині та опаді.

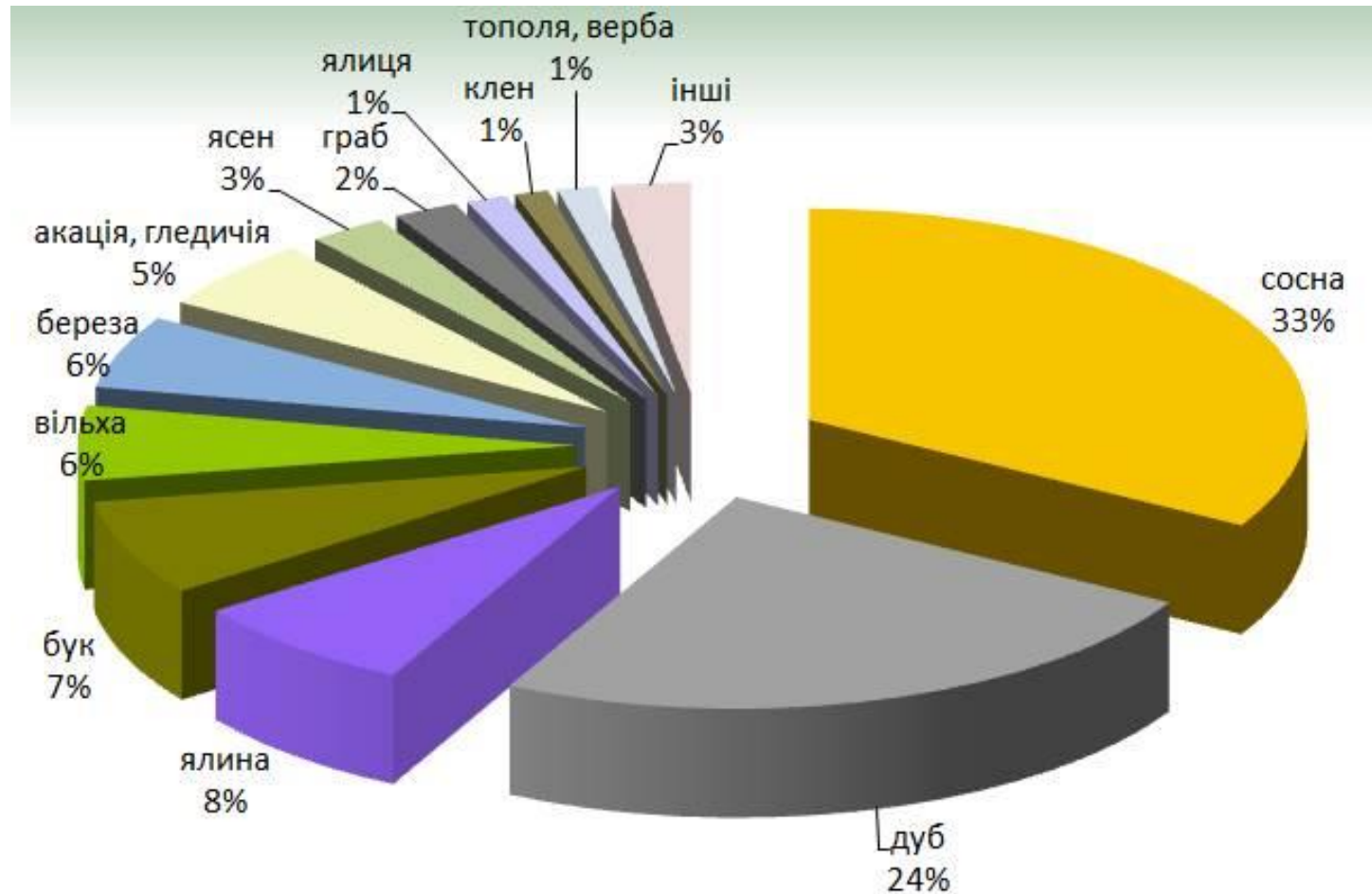
Екосистемні послуги лісів

- ▶ **Забезпечувальні** (деревна та недеревна продукція лісу)
- ▶ **Регулювальні та підтримувальні** (поглинання вуглекислого газу, виділення кисню, кліматорегулюючі, водоохоронні та захисні властивості, біотопічні функції)
- ▶ **Культурні** (рекреація і туризм, лікувальні, естетичні, освітньо-пізнавальні, наукові функції)

Ліси України

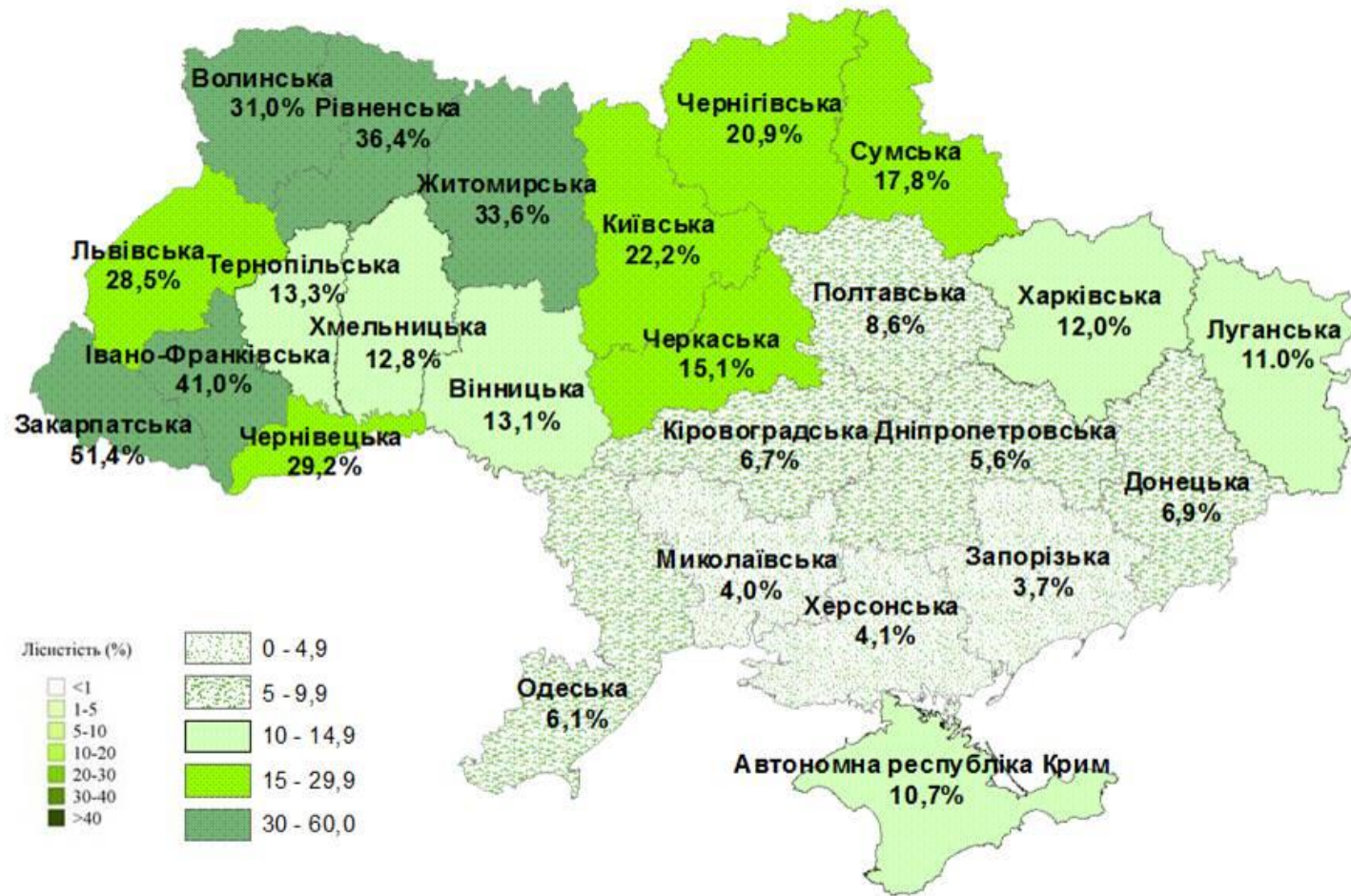
- ▶ Загальна площа лісового фонду України становить - 10,4 млн га, із яких вкритих лісовою рослинністю - 9,6 млн га.
- ▶ Лісистість території країни становить 15,9%
- ▶ Запас деревини в лісах оцінюється в межах 2102 млн куб. м.
- ▶ Переважно екологічне значення лісів та висока їх частка (до 50%) з режимом обмеженого лісокористування;
- ▶ Високий відсоток заповідних лісів (16,1%), який має стійку тенденцію до зростання
- ▶ Половина лісів України є штучно створеними та потребують посиленого догляду

Розподіл площі лісів України за переважаючими деревними породами

Джерело: Державне агентство лісових ресурсів України, 2023 (<https://forest.gov.ua>)

Лісистість адміністративних областей України

Станом на 01.01.2011

Джерело: Державне агентство лісових ресурсів України, 2023 (<https://forest.gov.ua>)

Функціональний поділ лісів України

Ліси України за екологічним і соціально-економічним значенням та залежно від основних виконуваних ними функцій поділяються на такі категорії (стаття 39 Лісового Кодексу України):

- ▶ 1) захисні ліси (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції);
- ▶ 2) рекреаційно-оздоровчі ліси (виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції);
- ▶ 3) ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (виконують особливі природоохоронні, естетичні, наукові функції тощо);
- ▶ 4) експлуатаційні ліси.

Поділ лісів на категорії залежно від основних виконуваних ними функцій проводиться відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 р. N 733 «Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок»)

Категорії захисних лісових насаджень (Фурдичко, Стадник, 2012)

- ▶ 1. Полезахисні лісові смуги на орних незрошуваних землях.
 - 1.1. Поздовжні (основні)
 - 1.2. Поперечні (допоміжні)
- ▶ 2. Лісові смуги вздовж зрошувальних і скидних каналів та на інших ділянках зрошуваних земель
- ▶ 3. Стокорегулювальні (снігорозподільні) лісові смуги і чагарникові куліси на схилах
- ▶ 4. Захисні лісові смуги, алейні й однорядкові вітроломні насадження в розсадниках, садах, виноградниках та інших плантаціях
- ▶ 5. Прибалкові та прияружні лісові смуги і яружно-балкові лісові насадження
- ▶ 6. Лісові насадження навкруги ставків та інших водоймищ, уздовж берегів та в заплавах рік

Категорії захисних лісових насаджень (Фурдичко, Стадник, 2012)

- ▶ 7. Смугові, куртинні й масивні лісові насадження на гірських схилах
- ▶ 8. Смугові, куртинні й масивні лісові (плодові) насадження в гірських районах на конусах виносів, у руслах та в захисних об'єктах
- ▶ 9. Смуги і куртинні лісові насадження на пасовищних землях, навкруги тваринницьких ферм і в місцях відпочинку худоби
- ▶ 10. Кулісні, куртинні та масивні лісові насадження на невикористовуваних у сільському господарстві пісках
- ▶ 11. Лісові смуги на осушених землях
- ▶ 12. Лісові смуги, алейні й однорядкові насадження вздовж доріг, які розміщені на землях сільськогосподарських підприємств
- ▶ 13. Захисні й декоративні насадження в сільських населених пунктах і навкруги них, на польових станах і в місцях відпочинку працюючих

Захисні лісові насадження

Площа лісових насаджень, що виконують агролісомеліоративну функцію в рівнинній частині України за даними державного обліку лісів (2011) становить 2642,2 тис. га, в т.ч.:

- ▶ 432,3 тис. га лісових насаджень лінійного типу;
- ▶ 919,1 тис. га протиерозійних лісів;
- ▶ 289,7 тис. га лісові ділянки уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів;
- ▶ 1001,1 тис. га байрачних лісів.

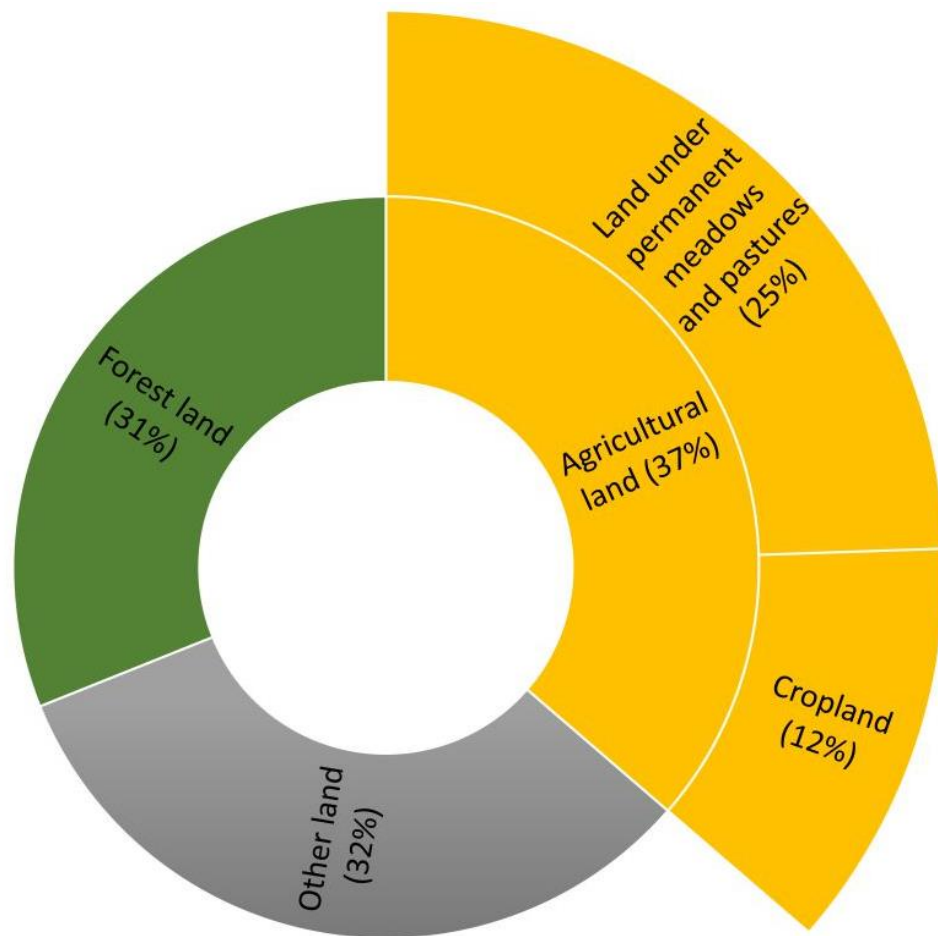
Агросфера

- ▶ «...Це частина біосфери, яку складають культурні рослини, свійські тварини, оброблений під сільськогосподарські культури ґрунт і пов'язані з ними організми... До неї входять також луки, пасовища, сільські поселення. Вона містить усі типи агроландшафтів, агробіоценозів і агроєкосистем...»

Академік НАН України

О.О. Созінов

Використання земель у світі

■ Agricultural land (37%) ■ Forest land (31%) ■ Other land (32%)

Станом на 2019 рік. Джерело: FAO, 2020 (<https://fao.org>)

Основні проблеми агросфери України

- ▶ Істотне порушення збалансованості основних стабілізуючих компонентів екологічного стану агроландшафтів
- ▶ Нераціональне природокористування
- ▶ Незбалансованість структури земельних угідь різного цільового призначення
- ▶ Значна частка орних земель (54,6% загальної площі держави)
- ▶ Дуже висока розораність сільськогосподарських угідь (в окремих областях сягає 90%)
- ▶ Низька лісистість території держави (15,9%)
- ▶ Масштабний загрозливий прояв ерозійних процесів

Основні негативні наслідки

- ▶ Ерозійна деградація земель поширилася майже на 15 млн. га угідь, а разом з дефляційними процесами - на 20-21 млн. га, що становить понад половину орних земель
- ▶ Щорічно втрачається близько 15-20 т/га родючого шару ґрунту, а площа еродованих земель збільшується до 100 тис. га.
- ▶ Під час прояву вітрової ерозії втрати ґрунту досягають 50-100 т/га
- ▶ Кількість втраченого унаслідок ерозії гумусу, азоту, фосфору і калію значно перевищує їх внесення з органічними та мінеральними добривами

Лісистість і розораність території: Європа

Держава	Частка сільськогосподарських земель, %	Розораність території, %	Лісистість території, %
Польща	46,2	34,9	29,8
Молдова	66,9	50,2	11,4
Румунія	57,0	37,4	29,1
Німеччина	46,4	32,6	31,9
Франція	52,0	32,7	31,4
Італія	43,0	22,6	31,7
Іспанія	51,7	23,0	36,7
Україна	68,4	54,6	15,9

Джерело: FAO, 2020 (<https://fao.org>); EUROSTAT, 2020 (<https://ec.europa.eu/eurostat/>)

Важливість лісових насаджень у системі агроландшафтів

- ▶ Лісові насадження є ефективною компонентою, здатною підтримувати екологічний баланс агроєкосистем
- ▶ Вони відіграють важливу роль в оптимізації структурно-функціональної організації агроєкосистем.
- ▶ Лісові меліорації в системі агроландшафтів сприяють покращенню екологічних, агролісомеліоративних та природоохоронних умов і забезпечують стійке функціонування аграрного виробництва.

Вплив полезахисних лісових смуг на врожайність сільськогосподарських культур

- ▶ При збільшенні полезахисної лісистості на 1 % врожайність підвищується на 5,3 ц/га (Гладун Г. Б., 2005)
- ▶ При достатній забезпеченості полів лісосмугами врожайність зернових підвищується на 12-19 %, технічних культур на 20-33 %, кормових - на 22-36 % (Гладун Г. Б., 2005)
- ▶ Завдяки позитивному агрокліматичному впливу лісових смуг на польові угіддя врожайність сільськогосподарських культур підвищується на 10-20%, що в перерахунку на зернові становить 4 ц·га⁻¹, а озиму пшеницю - 4-5 ц·га⁻¹ (Пилипенко О.І., 2010)
- ▶ У середньому прибавка врожаю зернових по Україні під впливом лісових смуг складає 4,2 ц·га⁻¹, або 16% врожаю на незахищених полях (В.Ю. Юхновський та ін., 2012)

Природоохоронні функції захисних лісових насаджень

- ▶ Завдяки природорегулюючим та природозахисним властивостям полезахисні лісосмуги мають важливе значення в охороні навколишнього природного середовища забезпеченні екосистемних послуг
- ▶ Вони сприяють функціонуванню сполучних територій екомережі та є важливими у збереженні біорізноманіття
- ▶ За інтегрованими оцінками захисні лісові насадження сприяють збільшенню видового різноманіття флори та фауни агроекосистем, у тому числі флори на 20-80 %, ентомофауни на 25-60 %, решти зоофауни - у 1,5-3,0 рази (Гладун Г.Б., 2005).

Екологічні та природоохоронні функції полезакисних лісових смуг

- ▶ Можуть використовуватися для ведення рекреаційної діяльності
- ▶ Сприяють формуванню естетично привабливого агроландшафту та відіграють значну роль у розвитку зеленого туризму
- ▶ Є важливими об'єктами для ведення еколого-освітньої діяльності
- ▶ Відіграють позитивну роль для розвитку бджільництва
- ▶ Можуть розглядатися як потенційне джерело рослинної сировини для промислових, сільськогосподарських та медичних потреб

Стан системи захисних лісових насаджень

- ▶ Лісомеліоративна інфраструктурна система захисних лісових насаджень, яка склалася в Україні, є недостатньо ефективною та обґрунтованою
- ▶ Загальна площа полезахисних лісових смуг 433,2 тис. га (01.01.2008; Юхновський та ін., 2009; Фурдичко, 2014)
- ▶ Полезахисна лісистість країни становить лише 1,3 %, зокрема, у Степу - 2,2 %, Лісостепу - 1,0 та на Поліссі - 0,4 %, що значно нижче за оптимальну (3,8-6,2 %; 2,7-4,4; 2,4-4,5 % відповідно).

Державна політика у сфері агролісомеліорації

- ▶ Державна цільова програма «Ліси України» на 2010-2015 роки (2009)
- ▶ Концепція розвитку агролісомеліорації в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2013 р. № 725-р
- ▶ План заходів щодо реалізації Концепції розвитку агролісомеліорації в Україні, затверджений розпорядження Кабінету Міністрів від 18 червня 2014 року № 582-р
- ▶ Правила утримання та збереження полезахисних лісових смуг, розташованих на землях сільськогосподарського призначення, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 р. № 650
- ▶ Державна стратегія управління лісами України до 2035 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1777-р

Наукові розробки Інституту агроекології і природокористування НААН

- ▶ Методологія управління агроландшафтами лісомеліоративними методами (2010)
- ▶ Теоретико-методологічні основи управління агроландшафтами лісомеліоративними методами на засадах збалансованого природокористування» (2012)
- ▶ Методичні рекомендації з інвентаризації поліфункціональних лісомеліоративних систем дослідних господарств НААН (2012)
- ▶ Науково-методичні рекомендації з економічної оцінки екологічних функцій полезахисних насаджень (2013)

Наукові розробки Інституту агроекології і природокористування НААН

- ▶ Оптимізація захисних лісових насаджень та їх систем в агроландшафтах України (2014)
- ▶ Розроблено лісомеліоративне районування України як ландшафтно-екологічну основу оптимізації систем захисних лісових насаджень
- ▶ Наукові основи управління агроландшафтами лісомеліоративними методами на засадах збалансованого розвитку (2015)
- ▶ прикладне дослідження «Оптимізація полезахисних лісових смуг агроландшафтів в умовах змін клімату» № ДР 0116U004027 (2016-2018 рр.)

Концепція управління агроландшафтами лісомеліоративними методами на засадах збалансованого розвитку

- ▶ система науково-обґрунтованих поглядів на процес управління агроландшафтами, який поєднує агротехнічні і лісомеліоративні заходи
- ▶ пріоритетна роль захисних лісових насаджень та їх систем у стабілізації екологічного простору агроландшафтів
- ▶ поліпшення екологічного стану та підвищення продуктивності агроландшафтів унаслідок формування екологічно стійкого простору
- ▶ створення оптимізованих систем полезахисних лісових насаджень на ландшафтно-екологічній основі

Дякую за увагу!

